

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Russologica II (2009)

Elżbieta Kossakowska

Aspekt odczasownikowych rzeczowników abstrakcyjnych w języku rosyjskim¹

Aspekt w literaturze rosyjskiej aspektologii definiowany jest dwojako, a mianowicie jako kategoria gramatyczna, fleksyjna oraz jako kategoria selektywna, słowotwórcza. Zwolennicy pierwszego poglądu, posiłkując się założeniem, że opozycje aspektu w ramach tych samych znaczeń leksykalnych czasownika – dzięki bogactwu środków morfologicznych – są regularne, traktują pary aspektowe czasowników niedokonanych i dokonanych jako słowoformy jednego czasownika, a samą kategorię aspektu jako kategorię gramatyczną, fleksyjną. Za drugą interpretacją kategorii aspektu przemawiają fakty, po pierwsze, nieregularnego tworzenia czasownikowych par aspektowych, po drugie, braku wyspecjalizowanych afiksów gramatycznych czasowników dokonanych, po trzecie, czasowniki niedokonane, nieposiadające systemowych gramatycznych wskaźników tej niedokonaności (np. *знать, колоть*)². Efektem tego założenia jest traktowanie czasowników dokonanych i niedokonanych jako różnych czasowników, a nie słowoform jednego czasownika.

Konsekwencją pierwszego założenia jest uznanie czasowników niedokonanych za nienacechowany człon opozycji, zaś czasowników dokonanych – za nacechowany człon opozycji w parze czasownik niedokonany – czasownik dokonany³. Takie rozróżnienie jest wynikiem bardzo restrykcyjnego ograniczenia występowania aspektu w językach, o którym można mówić w odniesieniu do języków dysponujących systemem afiksów czasownikowych zdolnych do wyrażenia znaczeń aspektowych⁴.

Wśród polskich aspektologów Stanisław Karolak wychodzi z założenia, że znaczenie aspektu jest inherentnym komponentem semantyki czasownika, a zatem czasowniki posiadają albo aspekt niedokonany (ciągły), albo dokonany (nieciągły),

¹ Tekst artykułu wygłosiłam na LXV Zjeździe Towarzystwa Językoznawczego *Semantyka leksykalna i gramatyczna* w Katowicach 21 września 2007 roku.

² *Русский язык. Энциклопедия*, Москва 2003, s. 65.

³ J. Lyons, *Wstęp do językoznawstwa*, Warszawa 1975, s. 347.

⁴ Ю. Маслов, *Избранные труды. Аспектология. Общее языкознание*, Москва 2003, s. 28.

a kombinacje aspektów są skutkiem derywacji, której efektem są aspekty złożone, czyli konfiguracje⁵.

Kolejnym interesującym zagadnieniem związanym z aspektem jest zjawisko dwuaspektowości czasowników, która jest charakterystyczna – w znakomitej większości – dla czasowników kauzatywnych, np. *ликвидировать* (*likwidować – zlikwidować*) oraz rezultatywnych, np. *женить* (*żenić się – ożenić się*). Funkcjonowanie czasowników dwuaspektowych świadczy o funkcjonalnym obciążeniu kontekstu, który gwarantuje jednoznaczną interpretację formy czasownikowej⁶.

Odczasownikowe rzeczowniki abstrakcyjne przejmują znaczenie leksykalne motywujących je czasowników. O rozróżnieniu derywacji leksykalnej i syntaktycznej pisał J. Kuryłowicz⁷. Zgodnie z logiczno-syntaktyczną teorią słowotwórstwa W. Doroszewskiego odczasownikowe nazwy czynności są formacjami orzeczeniowymi, takimi, które odwzorowują schemat logiczny zdania *...to, że...*⁸. Natomiast w teorii składni semantycznej odczasownikowe rzeczowniki abstrakcyjne są rzeczownikami, które konstytuują argumenty propozycjonalne (nieprzedmiotowe). S. Karolak nazywa je rzeczownikami bez absorpcji, ponieważ są otwarte na cały zbiór uzupełnień⁹. Podobieństw i różnic między czasownikami a rzeczownikami bez absorpcji S. Karolak dowodzi na przykładzie przekształceń zdań niezależnych w uzupełnienia nieprzedmiotowe. Operatorami takich transpozycji są głównie spójniki *że* i *żeby* (*aby*), np.

Bolesław Chrobry koronował się na króla Polski w roku 1025 – (*to,*) *że*
Chrobry koronował się na króla Polski w roku 1025.

Przekształcenie czasownika występującego w uzupełnieniu nieprzedmiotowym (propozycjonalnym) w rzeczownik jest więc wyłącznie operacją dokonaną na wyrażeniach, czyli derywacją formalną, por.:

(*to,*) *że* Bolesław Chrobry *koronował się* na króla Polski w roku 1025 –
Koronacja Bolesława Chrobrego na króla Polski w roku 1025.

Dowodem ich równoważności – stwierdza S. Karolak – jest absolutna nieomal wymiennosc w znacznej liczbie kontekstów zdaniowych¹⁰.

Założenie owej równoważności, a zatem wymiennosci w kontekstach zdaniowych jest dla nas przesłanką, zgodnie z którą badamy rosyjskie odczasownikowe

⁵ С. Кароляк, *Понятийная и видовая структура глагола*, [в:] *Семантика и структура славянского вида I*, Kraków 1995.

⁶ *Русский язык. Энциклопедия*, с. 105.

⁷ J. Kuryłowicz, *Derywacja leksykalna i derywacja syntaktyczna. Przyczynek do teorii części mowy*, [w:] *Językoznawstwo strukturalne. Wybór tekstów*, red. H. Kurkowska, A. Weinsberg, Warszawa 1979, s. 148–157.

⁸ W. Doroszewski, „O analogii w słowotwórstwie”, *„Syntaktyczne podstawy słowotwórstwa”*, [w:] *Język – myślenie – działanie. Rozważania językoznawcy*, Warszawa 1982; R. Grzegorzczkowska, *Zarys słowotwórstwa polskiego*, Warszawa 1982.

⁹ S. Karolak, *Podstawowe struktury składniowe języka polskiego*, Warszawa 2002, s. 40.

¹⁰ Tamże, s. 46–48.

nazwy abstrakcyjne (nieprzedmiotowe) jako formacje, które przejmują nie tylko znaczenie leksykalne derywujących je czasowników, ale i znaczenie aspektu. O tej prawidłowości w języku polskim pisała J. Puzynina¹¹.

Nazwy czynności w języku rosyjskim, przejmując znaczenie aspektu, w znakomitej większości „zachowują się” jak czasowniki dwuaspektowe, mimo że są motywowane czasownikami raz niedokonanymi, raz dokonanymi, np. *решать* – *решение* i *решить* – *решение*, *удивляться* – *удивление* i *удивиться* – *удивление*. O ich wartości aspektowej decyduje kontekst. Por.:

Молчание на балконе некоторое время нарушала только песня воды в фонтане
(Bułhakow)

*люди молчали

Простучали тяжёлые сапоги Марка по мозаике. Связанный пошёл за ним бесшумно, полное молчание настало в колоннаде (Bułhakow)

*все замолчали, *все стали молчать.

W tych dwóch różnych kontekstach rzeczownik *молчание* dzięki zabiegowi transpozycji wyraża – w pierwszym zdaniu – znaczenie aspektu niedokonanego, w drugim natomiast – znaczenie aspektu dokonanego, wskazującego na początek czynności.

Celem analizy jest zbadanie, w jakich kontekstach nazwy czynności są rzeczownikami bez absorpcji, czyli zdolnymi do przekazywania znaczenia aspektu. Materiał ilustracyjny zaczerpnęliśmy z dwóch rosyjskich powieści – M. Bułhakowa, *Mistrz i Małgorzata* oraz V. Nabokova, *Lolita*.

W pierwszej grupie kontekstów omawiane rzeczowniki pojawiają się w zdaniach w pozycji orzecznika. Por.:

*Душенька, ведь это только **игра!*** (Nabokov)

*Иногда случайный вал служил нам **прикрытием** для беглого поцелуя.*

(Nabokov)

*Мы только играли...

*Вал прикрывал нас, чтобы...

Transpozycja dowodzi, że rzeczowniki *игра* i *прикрытие* wyrażają znaczenie aspektu.

W drugiej grupie przykładów badane formacje zajmują pozycje argumentów zdarzeniowych, które mogą być transponowane w zdania podrzędne, a operatorami tych transpozycji są spójniki *что* i *чтобы*. Por.:

*Или, может быть, острое моё **увлечение** этим ребёнком было лишь первым признаком врождённого извращения.* (Nabokov)

*...я бы добавил – безнадежно, ибо наше неистовое **стремление** ко взаимному обладанию, могло быть утолено...* (Nabokov)

*То, что я увлекался этим ребёнком, было признаком...

*То, что мы неистово стремились ко взаимному обладанию...

¹¹ J. Puzynina, *Nazwy czynności we współczesnym języku polskim*, Warszawa 1996.

*...прокуратор просит пересмотреть... **решение**...* (Bułhakow)

*...просит, чтобы пересмотрел и **решил** по-новому...

*...но в двадцать – двадцать пять лет я не так ясно разбирался в своих **страданиях**.* (Nabokov)

*Когда я стараюсь разобраться в былых **желаниях, намерениях, действиях**, я поддаюсь некоему обратному воображению...* (Nabokov)

*я не так ясно разбирался в том, что **страдал**...

*Я стараюсь разобраться в том, что я **желал** чего-нибудь, **намеревался** сделать что-нибудь, **действовал**...

W kolejnej grupie kontekstów interesujące nas formacje pojawiają się w pozycji adiunktów. Por.:

*Прокуратор прямо в глаза поглядел первосвященнику **с изумлением**.* (Bułhakow)

*...с **наслаждением**, потирая измятую и опухшую багровую кисть руки.* (Bułhakow)

*прокуратор, **изумляясь**, поглядел прямо в глаза первосвященнику

***наслаждаясь**, поглядел...

Rzeczowniki, zajmujące pozycję adiunktów, także wyrażają znaczenie aspektu, co potwierdzają w transpozycji imiesłowu przysłówkowe współczesne.

W ostatniej grupie kontekstów rzeczowniki nieprzedmiotowe zajmują już pozycje rzeczowników, które konstytuują frazy nominalne rzeczowników przedmiotowych, czyli są klasycznymi rzeczownikami konkretnymi. Por.

*Снова и снова я перелистываю эти жалкие **воспоминания**...* (Nabokov)

*...а при прибытии на неё (Лысую гору) войти в верхнее **оцепление*** (Bułhakow)

*перелистывал текст, в котором я запечатлел **то, что вспоминал**.

*...войти **куда?**

Operatorem w transpozycji jest *...(to,) co...*, a jej efektem jest zdanie podrzędne podmiotowe w pierwszym zdaniu, a pytanie o miejsce czynności – w drugim.

Analizowane konteksty dowodzą, że rzeczowniki abstrakcyjne, będące abstrakcyjnymi nazwami czynności, wyrażają znaczenie aspektu, są formacjami dwuaspektowymi. W tradycji aspektologii rosyjskiej badany przez nas problem byłby interpretowany jako ilustracja aspektualności, którą definiuje się następująco:

аспектуальность в целом может быть определена, используя формулировку А.В. Бондарко, как „функционально-семантическая категория”, содержанием которой „является характер протекания действия, а выражением – морфологические, словообразовательные и лексические средства при участии некоторых синтаксических элементов предложения¹².

¹² Ю. Маслов, *Избранные труды...*, с. 27.

Literatura

- Булгаков М., *Избранное. Роман „Мастер и Маргарита”. Рассказы*, Москва 1988.
- Doroszewski W., „*O analogii w słowotwórstwie*”, „*Syntaktyczne podstawy słowotwórstwa*”, [w:] *Język – myślenie – działanie. Rozważania językoznawcy*, Warszawa 1982.
- Grzegorzczkowska R., *Zarys słowotwórstwa polskiego*, Warszawa 1982.
- Karolak S., *Podstawowe struktury składniowe języka polskiego*, Warszawa 2002.
- Кароляк С., *Понятийная и видовая структура глагола*, [в:] *Семантика и структура славянского вида I*, Kraków 1995.
- Kuryłowicz J., *Derywacja leksykalna i derywacja syntaktyczna. Przyczynek do teorii części mowy*, [w:] *Językoznawstwo strukturalne. Wybór tekstów*, red. H. Kurkowska, A. Weinsberg, Warszawa 1979.
- Lyons J., *Wstęp do językoznawstwa*, Warszawa 1975.
- Маслов Ю., *Избранные труды. Аспектология. Общее языкознание*, Москва 2003.
- Набоков В., *Лолита*, Москва 1989.
- Puzynina J., *Nazwy czynności we współczesnym języku polskim*, Warszawa 1996.
- Русский язык. Энциклопедия*, Москва 2003.

Вид отвлеченных имен существительных в русском языке

Резюме

В настоящем тексте анализу подвергаются отвлеченные девербативы в текстах двух романов, а именно М. Булгакова *Мастер и Маргарита* и В. Набокова *Лолита*.

Целью анализа является показать, что данные слова выражают значение вида путем их транспозиции, в которых доказывается, что их замена личными формами глагола, а также деепричастиями, является полноценной как с точки зрения лексического значения, так и выражаемого ими вида.